

En nyfunden kilde til Absalons historie

Af Niels Skyum-Nielsen †

Redaktionel bemærkning

Ligesom artiklens tekst er aftrykt, således som den er efterladt fra Niels Skyum-Nielsens hånd, gengives hans rekonstruktion uændret og uden andre kommentarer end det noteapparat, han selv havde forsynet det med. Redaktionen har dog fundet det rimeligt at vedføje en dansk oversættelse. Oversættelsen er udarbejdet af stud.mag. Helle Gjellerup, Rigsarkivet. Den kan således ikke gøre krav på i alle enkeltheder at gengive Skyum-Nielsens opfattelse af teksten.

Derimod har man givet afkald på at oversætte Hamsforts udtog og to redaktioner af den tabte, middelalderlige tekst. Størstedelen af indholdet i de tre Hamsforttekster er indarbejdet i Skyum-Nielsens rekonstruktion, og for udtogets vedkommende ville en oversættelse ikke kunne anskueliggøre de mange tolkningsproblemer i teksten, uden at man indlod sig på en udførlig diskussion også af Skyum-Nielsens rekonstruktion. Materialet er nu lagt frem til en sådan diskussion, hvor det især vil være vigtigt at uddybe Skyum-Nielsens antydninger af den genfundne teksts plads i dansk og europæisk liturgis udvikling. Det vil være et centralt bidrag til den igangværende udforskning af den danske, højmiddelalderlige kulturs europæiske rødder.

I oversættelsen af rekonstruktionen optræder enkelte latinske ord, som ikke er oversat. Det drejer sig om begyndelsesordene til de tekster, der skulle synges som led i liturgien.

Michael H. Gelting

En nyfunden kilde til Absalons historie

»En tabt Kilde, bevaret gennem en senere Historieskrivers Fremstilling, det er for Historikeren som Guldnet, der drages frem dybt nede fra Bjærgenes værdiløse Sten. Hvor stor er ikke Kritikerens Glæde ved at fremdrage og rense dette Guld, men hvor vanskelig er ikke ogsaa denne Opgave.«

Kristian Erslev

(Historisk Tidsskrift VI:2, København 1889-90, 429).

Da Saxo ikke interesserede sig for Absalons »Kirkestyrelse«, vides der

»kun lidet om Enkelthederne« heri, siger Jørgen Olrik i 1933. Med Arnold af Lybæk som kilde meddeler han dog, at »Absalon fik indført fuld Ensartethed ved Gudstjenesten i de forskellige kirkelige Stifter«¹. Hal Koch omtaler i 1936 denne gudstjenesteordning med ordene: »mere gennemgribende er Absalons Foranstaltninger paa en Synode 1188 (?), hvor han tilstræber at skabe liturgisk Ensartethed i hele Riget ... Synoden viser os en dansk Biskop i Aktivitet for at ordne Officiet, de daglige Tidebønner i Kirkerne, hvortil der ligefrem skal være blevet udarbejdet et Breviar«².

Lauritz Weibull skriver herom i 1946: »Sommeren 1187 höll Absalon möte i Lund med representanter för rikets biskopar och klostret i Dalby. Någon enhetlig gudstjänstordning existerade helt naturligt ännu inte. Det samstämda helt med Absalons sinne för ordning och likformighet att söka åstadkomma en sådan. Arnold av Lübeck uppger att det också lyckades. I varje fall blev gudstjänstordningen vid katedralkyrkan i Lund i vissa stycken reformerad«³.

I den nyeste danske kirkehistorie er Hal Koch vendt tilbage til problemet: »Om Absalons Virksomhed som Leder af den danske Kirke ... Det betydningsfuldeste er, at han i Aaret 1188 (1187 ?) sammenkaldte et Kirkemøde i Lund. De fleste af Rigets Biskopper samt en Række Kanniker fra Domkapitlerne og fra Dalby Kloster gav Møde. Hovedformaalet med Mødet var at skabe Ensartethed i den Maade, hvorpaa man læste »Tidebønnerne« i Landets Kirker ... Resultatet af Forhandlingerne i Lund blev, at man fastsatte den samme Liturgi for alle Landets Kirker. Samtidig udarbejdede man et dansk »Breviarium«, et skriftligt Grundlag for disse Gudstjenester, som skulde muliggøre Ensartetheden. Desværre er dette »Breviarium« forlængst forsvundet«. Såvidt den hidtidige forskning⁴.

Et kildefund, der hermed fremlægges, giver fyldig underretning. Det drejer sig om ét udtog af teksten samt to redaktioner foretaget af samleren og historikeren Cornelius Hamsfort den Yngre (død 1627). Som grundkilde opgiver han i Redaktion 2 en »*tabula* af pergament, som vi afskrev i Naskov på Låland«. Hamsfort bruger ellers *tabulae* i pluralis og da som ensbetydende med »tavle«, »pavebulle« eller »brev« i almindelighed. I det

1. Jørgen Olrik, Absalon. Dansk biografisk Leksikon, København 1933, 104.

2. Hal Koch, Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder. II Kirkens Institutioner, Kbh. 1936, 76-7.

3. Lauritz Weibull, Skånes kyrka från älsta tid till Jacob Erlandsens död 1274, Kbh. 1946, 140-1.

4. Hal Koch, Den danske Kirkes Historie. I Den ældre Middelalder indtil 1241, Kbh. 1950, 223-4.

ældre udtoget bruger han ingen omskrivning i klassisk stil, men taler direkte om »Absalons bog om cerimonierne« (*liber Absolonis de cerimoniis*)⁵.

Det passer med indholdet. En *liber ordinarius* fastlagde »gudstjenesten ved katedralkirkerne ... for kirkeårets forskellige dage og tider, for de i dette optrædende fester og for særlige lejligheder ... derfor også kaldt *ordo officiorum*«⁶. I denne sammenhæng kan det nævnes, at der i 1312 fandtes en *liber ordinarius* i Ribe domkirkes sakristi foruden en liturgisk bog *benedictiones*, der også havde praktisk betydning⁷.

Udtoget har indskud fra Hamsforts side, idet han enkelte steder kritiserer riterne ud fra lutheransk synsvinkel. Men den ægte middelalder mærkes ellers overalt, således i de mange begyndelsesord til salmer og hymner. Deres ordlyd kan sikres som fuldt autentiske ved hjælp af kilder, som ingen renaissancehistoriker har rørt ved. Endvidere er hele sætninger eksercereret uden forbindelse med de efterfølgende stykker. Her mangler med andre ord en senere bearbejdelse eller tilrettelæggelse. Det pågældende udtoget må give et eksempel på Hamsforts stofindsamling.

Om kilden må i det hele siges, at *omnia bonam spirant antiquitatem*. Den må være autentisk og repræsentativ, om end fragmentarisk.

De to andre nye kilder, Red. 1-2, drager nogle meddelelser frem af grundkilden, som udtoget ikke indeholder. Bearbejderen mærkes nu temmelig tydeligt. Hamsforts latinske stil var stærkt personlig og præget af den klassiske sprogtone, og den tillader os at skelne mellem det ældre og yngre sproglag.

Kirkemødet om ritualreformen er i kilderne dateret til 1187, 1188 eller 1189. Det første år må være det rigtige, som det fremgår af de i § 1 anførte konge-, bispe- og ærkebisppear.

Foruden de nyfundne omfatter teksterne fra Hamsfort tre andre redaktioner, som tidligere er trykt. Under ét repræsenterer de den yngste overleveringslinje. En middelalderlig overlevering fra Ribe indeholder en enkelt ting af interesse og har ligesom den meget kortfattede årbogstradition været kendt og udgivet forinden.

Tanken med at indkalde delegerede fra hele landet til det danske ærkesæde i Lund må fra Absalons side have været den at skaffe sig samtykke eller medvirken til den planlagte ritualreform. Juridisk set kunne den sættes i kraft på hans egen, ærkebiskoppelige myndighed. Men at de delege-

5. Se udtogets overskrift. – Om 'tabulae' hos Hamsfort ADD. 181 4° f. 41^v, 45 med flere steder (ms. på Kgl. Bibl.).

6. Joseph Braun, *Liturgisches Handlexikon*, Regensburg 1922, 212.

7. Samling af Adkomster ... for Ribe Domkapitel og Bispestol, kaldet »Oldemoder«, udg. af O. Nielsen, Kbh. 1869, 114.

rede har overværet og medvirket ved reformarbejdet, fremgår af ordene: *Qui omnes et sollicitudinis Absolonis pro ecclesia testes et laboris participes extiterunt*⁸.

Hvis man går ud herfra, har ærkebissen sammen med de 17 delegerede kirkemænd udarbejdet eller godkendt en grundtekst. Den har måttet have gyldighed for de repræsenterede kirker: landets otte katedralkirker samt augustinerkapitlerne i Dalby og Vestervig. De var begge tidligere bispesæder. Det kan være grunden til, at de forsynedes med ny, pontifikal tradition til afløsning af den ritus, der for deres vedkommende har været forældet i dobbelt forstand.

Grundteksten indeholdt et mylder af detailbestemmelser, og for at de kunne blive gennemført, måtte vedtagelsen spredes ud over landet. Grundteksten kan derfor tænkes at have haft karakter af en fælleskoncept, eventuelt renskrevet som et fælles grundeksemplar. Fra et sådant udgangspunkt må teksten være videregivet til de enkelte kirker.

Hvad vi har bevaret af tekster, er desværre ikke et eksemplar af ritualbogen. Udfærdigelserne er tabt, og det kan ikke engang siges, om vort materiale indirekte går tilbage til en original eller stammer ned derfra gennem senere afskrifter. Kun erklærer Hamsfort, at den ritualbog, han afskrev i Nakskov, var af pergament. Herved er vi ikke videre, end at vi kan sige, at den dog ikke var så sen, at den var skrevet (eller trykt) på papir.

De tidligere kendte småstykker om ritualreformen meddelte mødetid, mødested og navne og antal af deltagere. Gennem de nye kilder lærer vi for første gang deres virksomhed at kende.

Først bestemmes om tidegudstjenesten (§ 3-4). På hverdage skal en række bønner fremsiges, for rige, konge, biskop, freden, folket, afgrøden, for døde, rejsende, syge m.v. (de såkaldte *preces majores*). Festdagene skal fejres som hidtil ved alle helgener, altså også ved de lokale danske og ligeså ved de fleste martyrer (§ 5).

Særlig er festkredsen før og under påsken repræsenteret. Den begynder med askeonsdag og fortsætter med »den hellige uge« (§ 8, 9-13). Ved palmesøndag beskrives den store palme- og korsprocession. Der benyttedes »tempeldug«, som fra fastetidens begyndelse ophængtes for altret og nu blev trukket til side⁹. Dernæst omtales den tyste gudstjeneste de sidste tre dage i ugen og på skærtorsdag hengemmelsen af hostien, fodvask m.m.

Langfredag skal følgende foregå: adoration af korset, konsekration af

8. Ribecoverleveringen, trykt SRD VII 190, jf. § 3 i udtoget.

9. Jf. Braun, l.c. 91.

brødet samt nedlæggelsen i »graven«. Påskelørdag skildres velsignelserne af lys, vand og ild.

Endelig skal der påskesøndag opføres et spil. Scenen var »graven«, et kapel eller en niche i kirken. Efter teksten (§ 13) synger »de uden for graven stående ligesom kvinderne *Quis reuoluet*«. »Indenfor svarer englens ... *Quem quæritis*«. Et breviarfragment fra 13. årh. fører videre ved at angive de følgende trin i vekselsangen og fremdragelsen af linnedet fra »graven« med sangen *Surrexit dominus*¹⁰. Der kan ikke være mange mellemlid mellem dette og Absalons, og vi finder deri det liturgiske drama i dets enkleste form. Ude i Europa nåede det allerede tidligt en rig udvikling og optog stadig flere personer (apostlene, Kristus). Der er ikke spor af påskespil i teksterne fra omkring 1500, så linjen fra Absalons tid synes at være brudt på et eller andet tidspunkt.

Det skal nævnes, at den nye tekst til slut i korthed refererer bestemmelser om afholdenhed og faste samt processioner på mark og i by (§ 17-19).

Hvad angår påvirkningerne fra udlandet, synes man at kunne komme et stykke på vej. Hvis man kan stole på den meget klare meddelelse fra Hamsfort i udtoget *omnia imitatus ecclesie Romanæ exemplar instituit* (§ 7), har tidegudstjenesten fået romersk ritus som norm.

Derimod viser riterne fra askeonsdag og skærtorsdag bort fra romersk liturgi og mere i retning af fransk (eller tysk). For andre dele af den pontifikale liturgi i de to østdanske stifter Lund og Roskilde har Bengt Strömberg påvist et fransk forbillede¹¹.

Ved påskeliturgien kan der trækkes en sikker linje fra 1187 frem til messebøgerne omkring 1500. Missale Hafniense viser sig at være mest trofast mod den absaloniske tradition, lidt fjernere står Missale Lundense. De to østlige stifter står dog sammen, mens f.eks. Missale Slesvicense, som er tysk påvirket, har et helt andet præg.

10. Rigsarkivet, håndskriftfragmenter, E 71 (fra BR. 19, s. xiii).

11. Bengt Strömberg, Den pontifikale liturgi i Lund o. Roskilde under medeltiden. *Studia theologica Lundensia* ... 9, Lund 1955, 35, 37 ff., 50-4.

*Absalons ritualbog**Rekonstrueret*

Forbemærkning: Teksten er rekonstrueret paa grundlag af de tre nyfundne kilder, og det første apparat oplyser for hver enkelt linie, hvad der danner basis for rekonstruktionen. I det andet apparat meddeles alle oplysninger, herunder ogsaa parallelsteder, af betydning for fastsættelsen af teksten. Til paragrafferne 1-3 er der desuden anført realvarianter fra følgende tidligere kendte tekstkilder i Cornelius Hamsforts forskellige historiske arbejder:

Tredie Redaktion optaget i »Chronologia secunda«, en udformning, der staar Anden Redaktion nær, trykt Script. rer. Danicarum I s. 282.

Fjerde Redaktion indtaget i »Series episcoporum Otthoniensium«, trykt ib. VII s. 221. Formuleringen fjerner sig her i nogen grad fra Anden Redaktion, og dette samme gælder i højere grad om den følgende.

Femte Redaktion indsat af Hamsfort ved hans overarbejdelse af Ribe bispekrønike, trykt ib. VII s. 190.

Opdelingen i afsnit, inddelingen i paragraffer, brugen af smaa og store bogstaver samt interpunktionen hidrører fra udgiveren.

Kursiveringer betegner, hvilke dele af teksten der kun foreligger i referat af Hamsfort.

In libro Absolonis de cerimoniais habetur¹:

<§ 1>. *Mense Iulio^a comitia Lundis publica sacris per Daniam constituendis et dissonis collapsisque cerimoniais in consentientem formam redigendis emendandisque Absolon habuit. Fuit is annus Canuti regis^b sextus, Absolonis in episcopa(tu) Roschildensi^c XXX, pontificatus Lundensis decimus².*

<§ 2>. *Eo ab episcopis ablegati euocante Absolone uenerunt sacrorum peritissimi patres^d, a Nicolao episcopo Vibergio Sueno præpositus, a Sue-*

1. Overskriften er taget fra Udtoget.

2. Fra Redaktion 2 med indskud fra Red. 4.

a. Mense Iulio] Red. 4. I Red. 2 er dette omskrevet til Insequente iam in æstatem mediam progresso anno. Aarsangivelsen Insequente ... anno henviser til 1188, men mødet blev afholdt i 1187. Hamsforts forlæg har rimeligvis været dateret, ikke med inkarnationsaar, men alene med maanedsangivelse, kongear, bispeaar og ærkebispeaar.

b. Canuti regis] herefter tilføjer Hamsfort i Red. 2 den vigtige oplysning: ut habetur in membranea tabula, quam Nascouii Lalandiæ descripsimus, formuleret som parentetisk indskud.

c. Roschildensi = Roschildensi.

d. sacrorum peritissimi patres] patres peritissimi sacrorum pontificiorum Red.

none Arhusio episcopo præpositus Esbernus et magister Thomas, ab Homero Ripensi episcopo magister Rudolphus^e et Thomas præsbyter. Thrugotus episcopus Burglanensis Achonem^f præsbyterum et Ioannem canonicum de Vesteruig^g, Ioannes episcopus Othoniensis Petrum et Godifredum^h præsbyteros, Voldemarus electus Slieucensis Suenonem præpositum miserunt. Ex ecclesia Roschildensiⁱ aderant Abrahamus et Albertus præsbyteri, e Dalbuensi Ioannes^k et Benedictus canonici, e metropolitane Sueno archidiaconus, Andreas diaconus et Martinus præsbyter³.

<§ 3>. *Iis comitiis Absolon ritus sacrorum tradidit, cerimonias canendi, hymnos alternis uicibus per ecclesiam Danicam edocuit. Nominati patres auctores sunt facto^{4 1}.*

<§ 4. FERIÆ>^m. *Quibus ritibus singulæ feriæ sint celebrandæ instituit⁵.*

*Præces instituantur:*⁶

Pro repub<lica>ⁿ,

antistite,^{7o}

episcopo,⁸

pastore.^p

Pro omni gradu ecclesiæ.

Pro pace,⁹

3. Fra Red. 2 med indskud fra Red. 5.

4. Taget fra Red. 2.

5. Fra Red. 1.

6. Fra Red. 2, apparatet, og Udtogets apparat.

7. Pro ... antistite] fra Udtogets apparat.

8. Fra Red. 2, apparatet.

e. Rudolphus] Radulphum (*i anden konstruktion*) Red. 5.

f. Achonem] Agonem Red. 5.

g. Ioannem canonicum de Vesteruig] Ioannem de Vesteruig Red. 5., Ioannem canonicum Red. 2.

h. Godifredum] Gotifredum Red. 3, Godefridum Red. 4-5.

i. Roschildensi = Roschildensi.

k. Ioannes] m. (= magister) Iohannes Red. 5.

l. *Jævnfør Red. 4: (cum Absolon) ... ritus et ceremonias canendi, hymnos dissonos et collapsos emendari et in consentientem formam redigi constitueret og Red. 5: (Absolon ... aliquot ... uiros ... ad se uocauit), qui uniformitatem in officiis et cantionibus ecclesiasticis inuiolabiliter obseruandam fecerunt.*

m. <Feriæ> restitueret fra teksten i Red. 1-2.

n. repub<lica>] repub Udtogets apparat.

o. antistite] Pro findes foran denne og alle følgende bønner i Bäumer, *Geschichte des Breviers*, s. 612 (*preces majores*) og ligesaa i *Breviarium Sleszuicense 1512, Roschildense 1517 og Lundense 1517*. – antistite] Pro antistite nostro Bäumer, *Breviaria*.

p. pastore] Pro pastore nostro Bäumer, *Breviaria*.

q. Pro pace] *saaledes i visse haandskrifter hos Bäumer, i andre og i Breviaria forenet med den følgende bøn og udvidet til: Pro pace et unitate ecclesie.*

unitate,
 concordia,
 congregatione et
 societatibus hominum^f.

Pro rege^s.

Pro cuncto populo,^t
 fructibus terræ,
 uilitate annonæ,
 natalibus.

Pro fidelibus defunctis.

Pro peccatis et negligentia,^u
 iter facientibus,
 nauigantibus,
 aduersantibus,
 calumniantibus,^v
 discordantibus,
 penitentibus,
 nobis ipsis,^w
 fratribus et sororibus
 nostris absentibus.

Pro infirmis et captiuis.^{9x}

<§ 5. FESTA>^y. De omnibus sanctis et martyribus q<uam> plurimis^z
 solito more¹⁰.

<§ 6>. VIGILIÆ^{aa}. *Quibus uigiliæ sint addicendæ instituit¹¹*.

<§ 7. HORÆ>^{bb}. *Quibus ritibus horæ sint celebrandæ, omnia imitatus*

9. Fra Udtogets apparat.

10. Fra Udtoget.

11. Fra Red. 1 med overskriften fra Udtoget.

r. congregatione et societatibus hominum] Pro congregatione nostra *Breviaria*.

s. Pro rege] Pro rege nostro *Bäumer, Breviaria*.

t. Pro cuncto populo] catholico *tilføjer Breviaria og senere hdskr. hos Bäumer, et ældre tilføjer christiano*.

u. negligentia] negligentis nostris *Bäumer, Breviaria*.

v. aduersantibus, calumniantibus] Pro aduersantibus et calumniantibus hos *Bäumer, Breviaria*.

w. nobis ipsis] Pro nobismetipsis *et senere hdskr. hos Bäumer, Breviaria*.

x. captiuis] *herefter Ite, missa est i Udtogets apparat, ikke medtaget i den rekonstruerede tekst*.

y. <Festa>] *mangler mss., restitueret under hensyn til sammenhængen og den bevarede overskrift Vigiliæ i § 6*.

z. q<uam> plurimis] *qplurimis Udtoget*.

aa. Vigiliæ i Udtoget direkte fulgt af Clama.

bb. <Horæ>] *restitueret fra den fra Red. 2 anførte tekst*.

*ecclesiæ Romanæ exemplar instituit*¹². Clama in fer<iis>^{cc} cum laudibus feriæ illius diei et in uesperis eiusdem diei Apparuit gratia. Dies ieiuniæ, feriæ sanctæ, sanctis Micaele, Maria, Ioanne Baptiste, apostolis, de patrono ecclesiæ ad maiorem missam¹³.

<§ 8>. DIES CINERUM. Collect<a>. Inponantur cineres. Memento homo quis cinis es. Antiphona. Miss<a>^{14dd}.

<§ 9. DOMINICA PALMARUM>^{cc}. Post aspersionem aquæ inferantur palmæ ante maius altare, *his addentur preces etcetera et cantilenæ per uices*. Benedictio palmar<um>^{ff}. Aspersione aquæ benedictæ. Distribuuntur rami. Deinde procedentibus cunctis cum crucibus et sanctor<um>^{gg} reliquiis incipit cantor Ante sex dies etcetera. Quibus finitis incipient ex parte crucis Gloria laus etcetera, quod cantent pueri. O crux aue etcetera et continuo deponatur uelum. *Diuidunt uestimenta, cum cantilenis proiiciunt*^{hh} unc duo accipientes crucem redeant in chorum coeteris eodem <modo>ⁱⁱ, quo ueniant, sequentibus. Deinde peragata missa depositis dalmaticis induentibus se ministris altaris casulis. Velum deponitur, ubi diaconus dicit Velum templi scissum est.¹⁵

<§ 10. FERIA QUINTA IN COENA DOMINI>^{kk}. XIII candelæ in pulpito ante ingressum chori accendantur, et statim incipiant matutina. Ad inceptions antiphonæ et responsoriæ extinguantur candelæ, et hoc seruandum per tres noctes. Psalmi sine tono, Credo tacite dicantur. Communicantes. Reseruentur autem integræ hostiæ consecratæ usque in crastinum sanguine consumato, <quas>^{ll} sacerdos recondat honesto lo-

12. Fra Red. 2 og Red. 1.

13. Fra Udtoget.

14. Fra Udtoget.

15. Fra Udtoget, med indskud fra dets apparat.

cc. fer<iis>] fer Udtoget.

dd. Dies Cinerum *indtil* Miss<a>] Inponantur cineres. Dies Cinerum. Memento homo quia cinis es. Collect. Miss. Antiphona *i forkert rækkefølge Udtoget*. Dies Cinerum *er uden tvivl overskriften anbragt i en aaben plads til højre i spalten i Hamsforts forlæg, mens begyndelsesordene Inponantur cineres har staaet til venstre herfor*. Collect<a>. Miss<a>. Antiphona *er samlet tilfældigt sammen og tilføjet over linien under eet*.

cc. <Dominica Palmarum>] *mgl. mss., restitueret under hensyn til sammenhængen og den bevarede overskrift i § 8: Dies Cinerum, og dette samme gælder de følgende dagsbetegnelser*.

ff. palmar<um>] palmar (eller muligvis palmæ) Udtoget.

gg. sanctor<um>] sanctor Udtoget.

hh. Diuidunt uestimenta, cum cantilenis proiiciunt] *jævnfør Missale Hafniense 1510: Interim pueri ante crucem uestimenta proiiciant*.

ii. <modo> mangler Udtoget, restitueret fra Miss. Hafn.: Tunc duo accipientes maiorem crucem in ecclesiam redeant ceteris eodem modo quo uenerant sequentibus.

kk. <Feria quinta in Cena Domini>] *mgl. mss., restitueret som ovenfor*.

ll. <quas>] *mgl. Udtoget, restitueret fra Miss. Hafn.: Reseruantur autem integre hostie*

co cum omni diligentia, et in eodem loco lumen ponatur. Post uero missam denudentur altaria. *Canitur* legatis cum reliquis episcopo uel prelato. Iterum pedes fratrum lauantur. Completo lauandi officio distribuit munus caritatis. Incipit diaconus textum etcetera. Iterum ministratur potus caritatis. Antequam ingrediantur, dicat prælatus *Ostende nobis Domine* etcetera. *Credo occulte cum Miserere* imdicatur¹⁶.

<§ 11. FERIA SEXTA IN PARASCEUE>^{mm}. Ad horam nonam in priore die conueniant ad ecclesiam nudis pedibus preter ministros altaris, qui casulis induti sine lumine et incenso ingrediuntur etcetera. Ex altare syndones a duobus acolitis in modum furantis deportantur. Primo uenit ad altare sacerdos et orationes incipit, preces pro papa etcetera. Postea deponantur casulæ et stolæ. Ad salutandam crucem conueniunt. *Agios o theos*ⁿⁿ. *Sanctus Deus. Adorant crucem. Denudent crucem. Extra chorum deportata adoratur uulgo. Cir<cum>gestatio^{oo} hostiæ, calicis et luminum.* Consecratio panis et communicatio. Paratur sepulcrum, ubi deponitur corporale <cum> lin<theo>^{17pp}.

<§ 12. VIGILIA PASCHE>^{qq}. *Certis precibus cer<eus>^{rr} benedicatur, aqua lustralis, ignis consecratur.* Hoc processu aqua benedicta præfertur et turibulum sine igne, crux, sacerdos alba cappa indutus^{ss} orationes etcetera. *Benedictio baptismi*¹⁸.

<§ 13. DIES SANCTUS PASCHE>^{tt}. *Quis reuoluet extra sepulcrum stantes ut mulieres pro sonali dicunt. Interius respondent angeli pro sonali Quem quæritis etcetera*¹⁹.

<§ 14>. *Instituit, ut in festis diebus solennibus sacerdotes Christi Dei,*

consecrate usque in crastinum sanguine consummato quas sacerdos recondat honesto loco cum omni diligentia *og Missale Lundense 1514*: Reseruentur autem integre hostie consecrate usque in crastinum sanguine sumpto quas sacerdos precedentibus cereis honesto loco et securo cum omni diligentia recondat.

16. Fra Udtoget.

17. Fra Udtoget med indskud fra dets apparat.

18. Fra Udtoget med indskud fra Red. 1.

19. Fra Udtoget med indskud fra apparatet.

mm. <Feria sexta in Parasceue>] *mgl. mss., restitueret som ovenfor.*

nn. *Agios o theos*] *med græske bogstaver Udtoget.*

oo. cir<cum> gestatio] *cir overstreget foran gestatio Udtoget, jf. circumgestatio i Red. 1.*

pp. <cum> lin<theo>] *lin overstreget efter Paratur Udtoget, restitueret fra Miss. Hafn.:*

Deinde paratur sepulcrum et reponatur ibi corporale cum lintheo og Miss. Lund: Deinde paratur sepulcrum et ponatur ibi corporale cum lintheo.

qq. <Vigilia Pasche>] *mgl. mss., restitueret som ovenfor.*

rr. cer<eus>] *cera Udtoget, Red. 1-2.*

ss. alba cappa indutus] *alba et cappa indutus Miss. Hafn.*

tt. <Dies sanctus Pasche>] *mgl. mss., restitueret som ovenfor.*

*diuorum, martyrum et assertorum personas peculiari uestitu repræsentarent*²⁰.

<§ 15>. *Item cultum diuinum adorando, flexis genibus, signo crucis ac aliis deorum statuis attribuit*²¹.

<§ 16>. *Aram circumlustrare*²².

<§ 17>. *Statuit uirginitate aliis <que>^{uu} cerimoniais uenerabiles sanctosque facere dies, fastos nefastosque facere*²³.

<§ 18>. *Quamplura etiam de diebus esurialibus constituit*²⁴.

<§ 19>. *Et, ut per oppida et agros sacris initiati diebus festis canentes carmina aut preculas quasdam demurmurantes solenni pompe irent, uoluit*²⁵.

<§ 20>. *Ac multa alia statuit*²⁶.

20. Fra Red. 2.

21. Fra Red. 2.

22. Fra Red. 1.

23. Fra Red. 1.

24. Fra Red. 2.

25. Fra Red. 2.

26. Fra Red. 2.

uu. aliis <que>] aliis Red. 1.

*De nyfundne tekster enkeltvis**Udtoget*

Manuskriptet: Additamenta 181a paa Det kongelige Bibliotek, et papirshaandskrift i 4°, autograf af Cornelius Hamsfort d. Y. med titlen »Chronica pontificum Lundensis ecclesiae«. Om haandskriftets hovedstykke se Gertz, *Scriptores minores*, II s. 99. Udtoget findes paa et løst blad bag i ms.

Ms. følges nøje baade i tegnsætning, opdeling i afsnit og anvendelse af store og smaa bogstaver. Fejlene er ikke rettede.

In libro Absolonis de Cerimoniis habetur¹

De omnibus Sanctis et martyribus qplurimis solito more. Vigiliae. Clama in fer cum laudibus feriæ illius diei, et in uesperis eiusdem diei. apparuit gratia. dies Ieiuniæ feriæ Sanctæ². Sanctis Micaele Maria Ioanne Baptista apostolis de patrono Ecclesiae. ad maiorem missam. Inponantur Cineres. dies Cinerum. memento homo quia Cinis es. Collect Miss Antiphona³ post aspersionem aquæ inferantur palmæ ante maius altare his addentur preces etcetera et⁴ distribuuntur rami deinde procedentibus cunctis cum crucibus et sanctor reliquiis incipit cantor ante sex dies etcetera quibus finitis incipient ex parte crucis gloris laus etcetera quod cantent pueri. O crux aue etcetera et continuo deponatur uelum (his comœdias fere agunt) Vestimenta⁵ cum cantilenis proiciunt. tunc duo accipientes crucem redeant in chorum Cœteris eodem quo ueniant sequentibus deinde peragata Missa depo-

1. *Efter overskriften er følgende stykke streget over:* Orationes instituantur (a i inst. utydeligt ms.) pro repub antistite pastore pro omni gradu Ecclesiae pro pace (over pace med henvisningsstreg pacem precibus exposcere, atter overstreget ms.) Unitate concordia (conc. tilføjet over Unitate ms.) congregatione et societatibus hominum (et soc. hom. tilføjet over linien og atter overstreget ms.) pro rege pro cuncto populo, fructibus terræ, uilitate annonæ (uil. ann. tilføjet over fructibus terræ og atter delvis overstreget ms.) natalibus. pro fidelibus defunctis pro peccatis et negligentia iter facientibus nauigantibus, aduersantibus calumniantibus discordantibus, penitentibus nobis ipsis fratribus et sororibus nostris absentibus, pro infirmis et captiuis. Ite Missa est. Her slutter det overstregede stykke ms.

2. feriæ Sanctæ.] herefter lodret streg ms.

3. Collect Miss Antiphona] over linien med henvisningstegn efter es ms. – Collect] t tydeliggjort ms.

4. etcetera et] herefter overstreget cantilenæ per uices Benedictio palmar (eller muligvis palmæ) aspersione aquæ benedictæ (asp. a. ben. nederst paa siden og stærkt afslidt) ms.

5. Vestimenta] efter overstreget diuidunt ms.

sitis dalmaticis induentibus se ministris altaris casulis Velum deponitur ubi Diaconus⁶ dicit uelum templi scissum est XIII Candelæ in pulpito ante ingressum chori accendantur et statim incipiant⁷ matutina ad inceptions antiphonæ et responsoriæ extinguantur⁸ candelæ. et hoc seruandum per tres noctes. psalmi sine tono Credo tacite⁹ dicantur. Communicantes. reseruentur autem integræ hostiæ consecratæ usque in¹⁰ crastinum sanguine consumato. sacerdos recondat honesto loco cum omni diligentia/ et¹¹ in eodem loco lumen ponatur. post¹² uero missam denudentur altaria. Canitur¹³. legatis¹⁴ cum reliquis¹⁵ episcopo uel prelato iterum pedes fratrum lauantur completo lauandi officio distribuit munus caritatis¹⁶ incipit diaconus textum etcetera iterum ministratur potus caritatis antequam ingredi-antur dicat prælatus ostende nobis Domine etcetera credo occulte cum miserere imdicatur. ad horam nonam in priore die conueniant ad Ecclesiam nudis pedibus¹⁷ preter ministros¹⁸ altaris qui casulis induti sine lumine et incenso ingrediuntur etcetera ex altare syndones a duobus acolitibus in modum furantis¹⁹ deportantur primo²⁰ uenit ad altare sacerdos et orationes incipit preces pro papa etcetera²¹ postea deponantur casulæ et Stolæ ad salutandam crucem²² conueniunt. Agios o theos²³ Sanctus Deus Adorant crucem. denudunt crucem extra chorum deportata adoratur uulgo gestatio²⁴ hostiæ, calicis et luminum consecratio panis et communicatio Paratur sepulcrum²⁵ ubi deponitur corporale. Cera benedicatur. ignis consecratur hoc processu aqua benedicta præfertur²⁶ et turibulum sine igne Crux,

6. Diaconus] *efter overstreget sacer ms.*

7. incipiant] *eller incipiunt ms.*

8. extinguantur] *eller extinguntur ms.*

9. tacite] *efter overstreget tacide ms.*

10. in] *over overstreget ad ms.*

11. et] *oven paa tværestreg ms.*

12. post] *po med forkortelsestegn ms., læsningen usikker.*

13. Canitur] *eller canetur ms.*

14. legatis] *is forkortet som sløjfe ms.*

15. reliquis] *med en lodret streg over re ms.*

16. iterum *indtil caritatis] understreget ms.*

17. nudis pedibus] *understreget ms.*

18. ministros] *over overstreget sacerdotes ms.*

19. furantis] *eller furentis ms.*

20. primo] *pi med forkortelsestegn ms., læsningen usikker.*

21. pro papa etcetera] *understreget ms.*

22. ad salutandam crucem] *understreget ms.*

23. Agios o theos] *med græske bogstaver ms.*

24. gestatio] *efter overstreget cir ms.*

25. sepulcrum] *efter overstreget lin ms.*

26. præfertur] *efter overstrede bogstaver, af hvilke læses: a diis med is forkortet som sløjfe ms.*

sacerdos alba cappa indutus orationes²⁷ etcetera Benedictio baptismi Comædia sacerdotum quis reuoluet extra sepulcrum²⁸ stantes mulieres²⁹ pro sonali dicunt interius respondent Angeli pro sonali quem³⁰ quæritis etcetera.

27. orationes] tilføjet over etcetera ms.

28. sepulcrum] synes rettet fra sepultrum ms.

29. mulieres] efter overstreget ut ms.

30. quem] efter overstreget q med forkortelsestegn ms.

Første redaktion

Manuskriptet: Se under Udtoget. Første redaktion findes paa samme løse blad som dette, adskilt derfra ved en tværstreg over hele siden.

Teksten meddeles efter samme principper som Udtoget.

Quibus ritibus singulæ¹ feriæ sint celebrandæ quibus uigiliæ sint addicendæ² instituit at in feriis³ solennibus repræsentarent Christi Dei Diuorum et martyrum⁴ personas quasi Comediam uel Tragoediam acturi⁵. Cera ignis aqua lustralis certis precibus⁶ consecratur de Liturgia de diebus Esurialibus de patrono Ecclesiæ.

Consecratio palmæ⁷ Ceræ ignis aquæ lustralis Baptismi hostiæ et illius conseruatio cultus⁸ signorum Crucis.

De uestitu sacro Dalmaticis Casulis stolis alba cappa⁹ Cantilenis psalmis Orationibus palam¹⁰ aut tacite dicendis demurmurare.

Circumgestatio calicis hostiæ et luminum Cereorum faces.

Pro reipub salute pro peccatis hominum expiandis uota nuncupare cautiones expedire.

Aram circumlustrare¹¹.

Statuit Virginitate aliis cerimoniis uenerabiles sanctosque facere.

Dies fastos nefastosque facere.

Ritus sacrorum tradere.

Templum alicui constituere.

Cerimonias renouare.

Templum alicui¹² cum aliquo facere in aliquo loco¹³.

Attribuit.

Constituit.

Edocuit.

1. singulæ] *over linien med henvisningstegn ms.*

2. addicendæ] *over overstreget adaptandæ ms.*

3. feriis] *ser ud som friis ms.*

4. et martyrum] *over linien med henvisningstegn ms.*

5. acturi] *rettet fra ludendo ms.*

6. certis precibus] *over linien med henvisningstegn ms.*

7. palmæ] *rettet fra palmarum ms.*

8. cultus] *rettet fra adoratio ms.*

9. stolis alba cappa] *over linien ms.*

10. palam] *rettet fra palum ms.*

11. Aram circumlustrare] *indrammet for at adskille det fra de efterfølgende sætninger og vendinger, der staar skrevet paa tværs nederst paa siden ms.*

12. alicui] *over linien ms.*

13. loco] *herefter skillestreg ms.*

Anden redaktion

Manuskriptet: Additamenta 181b paa Det kongelige Bibliotek, et papirshaandskrift i 4°, autograf af Cornelius Hamsfort d. Y. med titlen »In annales ecclesiae Lundensis«. Omtalt hos Gertz, *Scriptores minores*, II s. 99. Anden redaktion findes f. 24r.-26r.

Teksten meddeles efter samme principper som Udtoget.

Insequente iam in aestatem mediam¹ progresso anno Comitata Lundis publica Sacris² per Daniam³ constituendis, et dissonis, collapsisque cerimoniis in consentientem⁴ formam redigendis emendandisque⁵ Absolon habuit⁶. Fuit is annus Canuti regis (ut habetur in membranea tabula quam⁷ Nascouii Lalandiae descripsimus) sextus: Absolonis in episcopa Roscildensi XXX. Pontificatus Lundensis decimus eo ab episcopis ablegati⁸ euocante Absolone uenerunt sacrorum peritissimi patres⁹ a Nicolao Vibergio¹⁰ Sueno praepositus: a Suenone Arhusio¹¹ praepositus Esbernus et Magister Thomas:¹² ab Homero Ripensi¹³ Magister Rudolphus¹⁴ et Thomas praesbyter. Thrugotus episcopus Burglanensis Achonem praesbyterum et Ioannem Canonicum Ioannes¹⁵ Othoniensis qui Symoni episcopo nuper defuncto¹⁶ suffectus fuerat Petrum et Godifredum praesbyteros: Voldemarus Electus Slieucensis qui Ditmarsiam deditione spontanea imperio Danico adiunxerat iurisdictionem et imperium Hardwici II pontificis Bremensis demutantem Canuti V regis Roscildiae occisi¹⁷ filius Suenonem praeposi-

1. mediam] e rettet ms.

2. Sacris] S rettet ms.

3. per Daniam] tilføjet over linien ms.

4. in consentientem] rettet over linien fra in nouam in ms.

5. emendandisque] efter emendandisque overstreget i linien og med et overstreget corrigendis over linien ms.

6. Absolon habuit] efter habuit Absolon habuit overstreget i linien ms.

7. quam] efter overstreget quum descripsimus ms.

8. eo ab episcopis ablegati] rettet over linien fra ad ea Comitata ms.

9. sacrorum peritissimi patres] tilføjet over linien med patres efter overstreget uiri i stedet for Sueno missi i linien ms.

10. Vibergio] efter overstreget episcopo ms.

11. Arhusio] herefter overstreget episcopo ms.

12. Thomas] efter overstreget Thomas ms.

13. Ripensi] herefter overstreget episcopo ms.

14. Rudolphus] efter overstreget Rudolph ms.

15. Ioannes] herefter overstreget episcopus ms.

16. episcopo nuper defuncto] tilføjet over linien ms.

17. occisi] o rettet ms.

tum miserunt ex ecclesia Roscildensi¹⁸ aderant Abrahamus et Albertus præsbyteri: e¹⁹ Dalbuensi Ioannes et Benedictus Canonici: e Metropolitana²⁰ Sueno Archidiaconus Andreas Diaconus et Martinus præsbyter. iis Comitibus Absolone ritus sacrorum tradidit²¹ Cerimonias canendi hymnos alternis uicibus²² per Ecclesiam Danicam²³ edocuit²⁴ nominati patres auctores sunt facti. Primum orationes²⁵ fieri pro conseruatione²⁶ reipub pro antistitis episcopi pastoris pro cuncti Ecclesiastici ordinis²⁷ salute et utilitate²⁸ pro concordia congregatione et societatibus hominum pro ualetudine²⁹ regis et populi³⁰ pro nobilitatis incolumitate pro defunctorum manibus pro peccatis hominum et eorum negligentia pro omnibus mortalibus siue iter facientibus, nauigantibus siue³¹ aduersantibus, calumniantibus pro infirmis sanisue³² pro carcere detentis³³ pro agentibus pænitentiam pro absentibus sororibus fratribusque³⁴ pro corporis proprii custodia. Pacem etiam uilitatem³⁵ et ubertatem³⁶ annonæ exposcere precibus inter sacras conciones³⁷. Præterea³⁸ quibus Cerimoniis quo in loco quibus Cautionibus et preculis expediendis litatio rite facienda³⁹ quibus etiam ritibus singulæ feriæ

18. Roscildensi] *d rettet ms.*

19. e] *efter overstreget q og E ms.*

20. Metropolitana] *r rettet ms., herefter overstreget Lundensi ms.*

21. ritus sacrorum tradidit] *rettet over linien fra overstreget patres auctores sunt facti og ritus et ms.*

22. alternis uicibus] *tilføjet over linien foran overstreget consti ms.*

23. per Ecclesiam Danicam] *rettet fra in Ecclesia Danica ms.*

24. edocuit] *tilføjet over linien ms., i linien overstreget constituit ms.*

25. orationes] *rettet over linien fra overstreget præces po n ms.*

26. conseruatione] *rettet over linien fra overstreget salute ms.*

27. antistitis episcopi pastoris pro cuncti Ecclesiastici ordinis] *rettet fra antistite episcopo pastore pro cuncto Ecclesiastico ordine ms.*

28. salute et utilitate] *tilføjet over linien ms.*

29. ualetudine] *rettet over linien fra salute ms.*

30. populi] *herefter overstreget fieri ms.*

31. nauigantibus siue] *siue over linien ms.*

32. pro omnibus indtil sanisue] *tilføjet over linien over overstreget uota nuncupare pacem et uilitatem annonæ precibus exposcere og med en herhen hørende overstreget tilføjelse i marginen: iter facientibus, nauigantibus aduersantibus calumniantibus pro infirmis et captiuis pænitentiam ms.*

33. carcere detentis] *rettet fra captiuis ms.*

34. pro absentibus sororibus fratribusque] *tilføjet over linien ms. – fratribusque] rettet fra et fratribus ms.*

35. uilitatem] *efter overstreget et ms.*

36. et ubertatem] *tilføjet over linien ms.*

37. inter sacras conciones] *tilføjet over linien ms.*

38. Præterea] *over linien efter overstreget cons instituit i linien og overstreget constituit under linien ms.*

39. litatio rite facienda] *tilføjet over linien med deberet liturgia celebrari face fieri deberet overstreget i linien ms.*

essent celebrandæ⁴⁰, quibus Vigiliæ addicendæ atque horæ omnia imitatus Ecclesiæ Romanæ exemplar instituit ac ut in festis diebus solennibus sacerdotes Christi Dei, Diuorum, martyrum et assertorum personas peculiari uestitu⁴¹ repræsentarent quasi Comoediam Tragoediamue acturi. Insuper Consecrationem palmæ, Ceræ, ignis, aquæ lustralis, Baptismi, hostiæ certis preculis assignauit⁴², ac illius conseruationem apposita⁴³ face⁴⁴ fieri mandauit. quamplura etiam⁴⁵ de diebus⁴⁶ Esurialibus de Diuis⁴⁷ tutelari- bus templorum de sacris uestibus Dalmaticis, Casulis, stolis, lacernis⁴⁸ al- bis, præcentioribus⁴⁹ psalmis, precibus palam aut tacite demurmurandis constituit⁵⁰, Item⁵¹ cultum diuinum adorando⁵² flexis genibus signo⁵³ crucis ac aliis Deorum statu- ac circumstationem⁵⁴ calicis, panis⁵⁵ sacri seu Dei triticei, et cereorum fieri⁵⁶ et ut per oppida et agros sacris initiati diebus festis canentes carmina aut preculas quasdam demurmurantes⁵⁷ so- lenni pompa irent uoluit, ac multa alia statuit quæ meram sapiunt super- tionem⁵⁸ uitio illius sæculi⁵⁹ omnibus illatis puræ et Christianæ religioni er- roribus corrupti erratam⁶⁰.

40. celebrandæ] *efter overstreget peragendæ ms.*

41. peculiari uestitu] *tilføjet over linien ms.*

42. assignauit] *tilføjet over linien ms.*

43. apposita] *efter overstreget fieri mandauit ms.*

44. face] *rettet over linien fra lucerna ms.*

45. Quamplura etiam] *rettet over linien fra quædam ms.*

46. diebus] *herefter overstreget etiam ms.*

47. Diuis] *herefter overstreget patr ms.*

48. lacernis] *rettet over linien fra indusiis ms.*

49. præcentioribus] *synes rettet fra præcentiore ms.*

50. constituit] *efter overstreget statuit ms.*

51. Item] *tilføjet over linien ms.*

52. diuinum adorando] *rettet over linien fra ut adorarent cuncti ms.*

53. signo] *efter overstreget cruc ms.*

54. circumstationem] *det første m rettet ms.*

55. panis] *efter overstreget hostiæ ms.*

56. fieri] *rettet over linien fra fieri uoluit fieri ms.*

57. demurmurantes] *de sidste stavelser rettet over linien ms.*

58. supertionem] *paa linieovergang ms.*

59. sæculi] *over linien overstreget omnibus Christianæ regionis erroribus ms.*

60. omnibus indtil erratam] *tilføjet i marginen med henvisningstegn ms.*

Oversættelse af Rekonstruktionen

I Absalons bog om ceremonierne står der:

<§ 1>. I juli måned holdt Absalon et alment møde i Lund til fastlæggelse af gudstjenesten over hele Danmark og til harmonisering og opretning af ceremonierne, der var indbyrdes afvigende og i opløsning. Året var kong Knuds sjette regeringsår, Absalons tredivte som biskop i Roskilde og hans tiende som ærkebiskop i Lund.

<§ 2>. Til stede kom som udsendinge fra bisperne efter indkaldelse fra Absalon de mest liturgisk erfarne fædre: provst Svend fra biskop Niels i Viborg, provst Esbern og magister Thomas fra biskop Svend i Århus, magister Rudolf og præsten Thomas fra biskop Omer i Ribe. Børglumbispen Thrugot sendte præsten Åge og kannik Jens fra Vestervig, Odensebispen Jens sendte præsterne Peder og Godfred, og den udvalgte Slesvigbisp Valdemar sendte provst Svend. Fra Roskilde stift var præsterne Abraham og Albert til stede, fra Dalby kannikerne Jens og Bent, og fra ærkestiftet ærkedegnen Svend, diakonen Anders og præsten Morten.

<§ 3>. For denne forsamling forelagde Absalon ritualer for gudstjenesten og meddelte ceremonier og hymner til afsyngelse i regelmæssigt skifte overalt i den danske kirke. De nævnte fædre blev gjort til ophavsmænd.

<§ 4. UGEDAGE>. Han fastlagde, med hvilke ritualer de enkelte ugedage burde fejres.

- Lad bønner være anordnede
- for riget,
 - ærkebiskoppen,
 - biskoppen,
 - sognepræsten.
 - for enhver rang inden for kirken.
 - for freden,
 - enheden,
 - samdrægtigheden,
 - menigheden og
 - menneskenes fællesskaber.
 - for kongen.
 - for hele folket,
 - jordens afgrøder,
 - fødevarers prisbillighed,
 - fødsler.

- for de afdøde troende.
- for synder og forsømmelighed,
rejsende,
søfarende,
modstandere,
chikanører,
stridende,
angrende,
os selv,
vore fraværende
brødre og søstre.
- for syge og fanger.

<§ 5. HELLIGDAGE>. For alle helgener og talrige martyrer efter den vante skik.

<§ 6>. VIGILIER. Han bestemte, til hvem der skulle vies vigilier.

<§ 7. TIDEBØNNER>. Han bestemte, med hvilke ritualer tidebønnerne skulle fejres, idet han lod alt følge den romerske kirkes mønster. På søgnedage <synges> *Clama* sammen med den pågældende søgnedags laudes, og til samme dags vesper: *Apparuit gratia*. Fastedage, helligdage, Mikkelsdag, Mariafesterne, Johannes Døber, Apostlene og dagen for kirkens værnehelgen <synges de> ved højmessens.

<§ 8>. ASKEONSDAG. Kollekt. Aske påføres. *Memento homo quis cinis es*. Antifon. Messe.

<§ 9. PALMESØNDAG>. Efter bestænkningen med vand skal palmegrenene bringes ind foran højalteret, og hertil skal føjes bønner osv. samt vekselsange. Velsignelse af palmegrenene. Bestækning med vievand. Grenene fordeles. Medens alle derefter går i procession med kors og helgenernes relikvier, indleder kantoren *Ante sex dies* osv. Når den er slut, skal man fra korssiden begynde på *Gloria laus* osv., som drengene skal synge. *O crux ave* osv., og straks derpå skal forhænget tages ned. Man deler dragterne og kaster dem hen under sange. Derpå skal de to, der modtager korset, vende tilbage til koret, idet de øvrige følger efter på samme måde, som de kommer. Når derefter messehandlingen er tilendebragt, og dalmatikaerne aflagt, ifører alterpræsterne sig messehageler, og forhænget tages ned, idet diakonen siger *Velum templi scissum est*.

<§ 10. SKÆRTORSDAG>. Tretten vokslys skal tændes på pulpituret, før koret kommer ind, og ottesangen indledes straks. Ved begyndelsen af antifonen og sponsoriets skal lysene slukkes, og dette bør fastholdes gen-

nem tre nætter. Salmerne skal synges tonløst, *Credo* siges tyst. *Communicantes*. Men til næste dag, når blodet er udgydt, gemmes urørt de indviede hostier, som præsten skal skjule på et ærværdigt sted med al omhu; og samme sted skal lyset lægges. Men efter messen skal altrene afklædes. Biskoppen eller prælaten synger sammen med de øvrige udsendinge. På ny skal brødrenes fødder vaskes. Når vaskeceremonien er fuldført, uddeler han kærlighedens gave. Diakonen begynder på teksten osv. På ny skænkes kærlighedens drik. Før man går ind, skal prælaten sige *Ostendo nobis Domine* osv. *Credo* skal antydes skjult sammen med *Miserere*.

<§ 11. LANGFREDAG>. Ved den niende time dagen før skal man komme til kirken på bare fødder med undtagelse af alterpræsterne, som iført messehageler træder ind uden lys og røgelse. Fra alteret skal hostieklæderne bæres bort af to altertjenere på tyvevis. Først kommer præsten til alteret og begynder på bønnerne, bønnerne for paven osv. Derefter skal messehagelerne og stolaerne lægges bort. Man samles for at hilse korset. *Agiostheos*. *Sanctus Deus*. Man falder på knæ for korset. Man afslører korset. Det bæres ud fra koret, og der gøres knæfald for det af mængden. Ombæring af hostien, kalken og lysene. Indvielse og meddelelse af brødet. Graven gøres klar, hvori alterdugen nedlægges sammen med et lagen.

<§ 12. PÅSKELØRDAG>. Et vokslys velsignes under bestemte bønner, og vievand og ild indvies. Når dette er sket, frembæres det velsignede vand og et røgelseskar uden ild; korset; præsten iklædt hvid kappe; bønner, osv. Velsignelse af dåbsvandet.

<§ 13. PÅSKEDAG>. Som sonale siger de, der står uden for graven ligesom kvinderne, *Quis revolvit*. Indenfor svarer englens som sonale *Quem quæritis* osv.

<§ 14>. Han bestemte, at præsterne ved de store højtider gennem deres særlige dragt skulle forestille Kristus', helgeners, martyrs og bekenderes personer.

<§ 15.>. Ligeledes tildelte han gudebillederne gudsdyrkelse ved tilbedelse med knæfald, korsets tegn og andet.

<§ 16.>. At man skulle oplyse alteret.

<§ 17>. Han fastsatte, at man skulle holde dage hellige og i ære ved kyskhed og andre ceremonier, og at man skulle respektere helligdage og hverdage.

<§ 18>. Også for fastedagene fastsatte han adskilligt.

<§ 19>. Og han ønskede, at de, der havde modtaget vielser, på helligdage skulle gå gennem byerne og over markerne i højtideligt optog og synge sange eller fremmumle rosenkransbønner.

<§ 20>. Og meget andet bestemte han.